

DJUC Dejan
PhD hallgató
PTE ÁJK

DOI: 10.15170/DIKE.2022.06.02.06

**A nők családon belüli önrendelkezési jogának és szexuális egyenjogúságának alakulása
Németországban a büntetőjogi reformok tükrében 1871-től a 21. század elejéig**

The Development of Women's Right to Self-Determination and Sexual Equality within the Family in Germany in the Light of Criminal Law Reforms from 1871 to the Beginning of the 21st Century

The current paper can be seen as a continuation of the presentation on Family Law Workshop IV 2020 ('The 20th century development of the Bonus et diligens pater familias¹ in the light of the German marriage and family law reform law of 1976 until the existence of the modern family model'), where I approached the development of women's rights and rights of self-determination on the ground of private law and public law. In the present paper, I attempt to show the evolution of women's right to self-determination and to bodily self-determination (abortion) on the ground of criminal law. It is important to bear in mind that the positive development of the legal status of German women in family law and public law did not mean that the principle of gender equality in the German criminal law was consistently applied. Many authors see the delay in starting criminal law reforms as a result of the fact that criminal law norms concerning the status of women were influenced by traditional law and a misinterpreted Christian worldview up until the second half of the 1970s. For a long time, sections 177 and 218 of the Penal Code were strictly named as sexual offences, because the issues of sexuality and abortion were treated from the point of view of the sanctity of the family, without questioning the husband's authority (patria potestas)² and position as 'lord' of the family in these matters. In the women's movements, this triggered a revolt not only against the so-called male state, but also against the traditional Christian world, which was accompanied in the second half of the 20th century by a reaction against the ideologically driven, extreme family policies and abortion bans of the National Socialist era. To this day, their main aim is to abolish this male authority and to eradicate the remnants of the male Munt from the legal institutions. This paper will review the results of these efforts from the second half of the 19th century to the beginning of the 21st century.

Keywords: *women's right, determination and sexual equality, criminal law reforms, sexual violence, sexual coercion, termination of pregnancy by artificial means*

1. A büntetőjogi reformokat megelőző társadalmi és politikai folyamatok

A német nők családjogi jogállásának pozitív alakulása nem jelentette egyben azt is, hogy a GG (német alaptörvény) nemi jogegyenlőséget deklaráló elvét más jogágakban is következetesen

¹ KRATZER, Die Geschichte des Vergewaltigungstatbestandes 83–103.

² A tanulmányban *patria potestas* alatt a férfinak a római jogi *manus*ból és a germán *Munt*ból levezetett domináns gazdasági, társadalmi és családfői helyzetét értjük. Ez a szóhasználat általános a nyugati családjogtörténeti művekben, lásd többek között *Esser* hivatkozott műveit az irodalomjegyzékben.

érvényesítették volna. Az 1958. évi nemi jogegyenlőségről szóló törvény³ a nők politikai és társadalmi előrelépésének nagy lendületet adott, majd ezt a pozitív folyamatot az 1960-as években további két fontos lépés követte. Egyrészt 1961-ben a német szövetségi törvényhozásba (*Bundestag*) ismételten beválasztottak egy képviselőnőt, miután a náci rezsim 1933 és 1945 között megtiltotta a nőknek a törvényhozásban és a politikai életben való részvételt mind tagállami, mint szövetségi szinten. Másrészt az 1960-as években újabb női emancipációs hullám bontakozott ki.

A német nőmozgalom 1966-ban felhívta a figyelmet arra a tragikus tényre, hogy a legfelsőbb bíróság (*Bundesgerichtshof*) V. számú magánjogi tanácsának a bírái hogyan értelmezték a nő házasságon belüli tőrési kötelezettségét: a tanács megállapította, hogy a házasságban a nő köteles eltörni, hogy férje kielégítést nyerjen rajta, és nem mutathatja ki nemtetszését, amennyiben férje igényt tart a testi kapcsolatra. A férjet jogosultnak tartották arra, hogy a „házastársi tartozást” kikényszerítse, amit „szexuális önrendelkezési jognak” tekintettek a feleség felett. A házasságon belüli erőszak tényállását ezt követően csak 1997-ben rögzítették a büntető törvénykönyvben.⁵ A korszak nőmozgalmi törekvéseinek összetettségét jelzi, hogy a nemi jogegyenlőség érvényesülésének körébe vonták az abortusz kérdését is, és ezért súlyos problémát láttak abban, hogy az 1871-ben hatályba léptetett német büntető törvénykönyv (StGB) 218. szakasza a terhesség művi megszakítását büntetéssel sújtotta.⁶ Ennél súlyosabb probléma adódott abból, hogy a német egyesítést követően a terhesség megszakítása tekintetében eltérő szabályozások voltak életben,⁷ azaz más szabályok vonatkoztak a régi és az új tagállamok állampolgáira. Ezek alapján nyilvánvalóvá vált, a reformok nem várathatnak magukra. A büntető törvénykönyv reformja közel sem mondható gyors és automatikus folyamatnak. *Stammerger* szavaival élve „A büntetőjog története a véget nem érő reformok története”.⁸ *Stammerger* akkori szövetségi igazságügy miniszter e kijelentése (1963) a német büntetőjognak a század utolsó évtizedében bekövetkezett fejlődésére is igaz.

A 20. század közepétől több ízben tettek kísérletet a büntetőjog megújítására (1953, 1969, 1973). Az évtizedekig tartó reformfolyamatoknak, azaz a büntetőjog teljes átalakításának számos oka volt, többek között a nők és férfiak közti egyensúly létrehozása (szexuális önrendelkezés), másrészt a nő személyiségi jogainak védelme (önrendelkezési jog), harmadrészt az egyesült Németország büntetőjogának egységesítése.⁹ Sajnos tényleges érdemi eredményt a nők számára egyik reformhullám se hozott. Ennek okán a 80-as évek végén ismételten felmerült a büntetőjog reformjának igénye, többek között abból a társadalmi és politikai változásból kifolyólag, hogy 1989-ben újra egyesítették az NDK és NSZK területeit. Elhatározták, hogy egy részleges reformmal 1992 év végéig felszámolják a két államterület közötti szabályozási különbségeket, amelyek a büntetőjog területén számottevően jelen voltak (*Einigungsvertrag Art. 31 Abs. 4. von*

³ Gesetz über die Gleichstellung von Mann und Frau auf dem Gebiet des Bürgerlichen Rechts vom 18. 06. 1957.

⁴ IV ZR 239/65 sz. ítélete, 1966. 11. 02.

⁵ PAPATHANASIOU, Das reformierte Sexualstrafrecht 133–139.

⁶ Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich, 1871. 05. 15-i állapot.

⁷ ESSER, Reform des deutschen Abtreibungsstrafrechts 159–186.

⁸ STAMMBERGER, Die Geschichte der Strafrechtsreform bis zum Strafgesetzentwurf 1962 11–29.

⁹ Ezen felsorolt okokon kívül a témát nem érintő számos egyéb okot is felsoroltak, mint a korrupció és a hatósági önkény leküzdése, valamint a gazdaság tisztaságának védelme stb., lásd ESSER, Reform des deutschen Abtreibungsstrafrechts 159–186.

1992).¹⁰ Ezzel azt a célt kívánták elérni, hogy az egyesített német szövetségi állam egész területén egységes, úgynevezett sarkalatos büntetőtörvény lépjen életbe.

Az új reformhullám szükségességét a német jogalkotó a nők egyenjogúságának védelmével indokolta, ami az Alaptörvény (GG) 1994. évi pontosításából következett. Míg 1949-ben pusztán annyit rögzített a GG 3. cikkelyének 2. bekezdése, hogy „a férfiak és a nők egyenlők”, addig az 1994-ben módosított GG-ben ezt azzal egészítették ki ugyanebben a bekezdésben, hogy „Az állam elősegíti az egyenjogúság tényleges érvényesülésének megvalósítását férfiak és nők között és törekszik a meglévő különbségek megszüntetésére”.¹¹ Az alkotmány rendelkezései nagy hatással voltak a büntetőjogi reformokra, és azokkal szemben azt az igényt támasztották, hogy garanciaként szolgáljanak a GG-ban foglaltak elvek érvényesítésére.

2. A házasságon belüli erőszak

A nők szexuális önrendelkezésének „megfelelő védelme” az 1871-es években megalkotott első német büntető törvénykönyv (StGB) létrejöttétől máig folyó folyamatos reformkísérletek halmaza, mely mindeddig nem hozta meg az elvárt eredményeket. Ulrike Lembke szavaival élve: „A szövetségi kormány mindmáig elszalasztotta azon lehetőségét, hogy a szexuális cselekmények elkövetőjével szemben, ezen magatartások megfelelő pönalizálásán keresztül hatékonyan lesújtson az elkövetőkre és megfékezze a „bűnös szexuális cselekmények” elkövetőit. Szükség van egy olyan alap törvényi tényállás megalkotására, amely minden tényleges beleegyezést nélkülöző szexuális cselekményt tilt. Egy olyan szexuális alap törvényi tényállásra, amely úgy viszonyul a szexuális erőszakhoz, mint a lopás törvényi tényállása a rablásához. A jogállamban nem az kellene, hogy számítson, hogy ki vág vissza a leggyorsabban (ki ellenkezik megfelelően) hanem ahhoz, a társadalomban már helyet-közzel elfogadott normához kellene igazítani a jogot, mely egyértelműen kimondja, a szexuális tevékenységek minden fajtájához kölcsönös és egybehangzó akaratkinyilvánítás szükséges, csak ilyen magatartások maradhatnak büntetlenek.”¹²

A reformok sikertelenségét sok szerző, így Esser is abban látja, hogy a német büntetőjogot mindmáig áthatja a tradicionális jog, valamint a szokásjog mellé társul a katolikus világkép torzított felfogása. Vizsgálatának központi eleme a tradicionális „erkölcsbüntetőjog”, amely egészen 1969-ig az első jelentősebb büntetőjogi reformig jellemezte a német StGB-t: „A hagyományos „erkölcsi” bűncselekmények esetében a jellemző vonás és az egyesítő kapocs egyúttal az erkölcstelenség kritériuma, és egy rendkívül egyoldalú szemléletre a „szexuális mozzanatra” redukálódik. Így az erkölcstelenség a szexuális büntetőjog kulcsértékévé válik: az erkölcstelenség képezi az inkriminált sérelem döntő alapját, ha nem is tárgyi magát. A szexuális-erkölcstelenség formájú erkölcstelenség meren rögzítése azonban semmiképpen sem örök érvényű posztulátum, hanem alapvetően a keresztény szexuális erkölcsiség terméke. A rómaiaknál például, akiket még mindig erősen befolyásolt az individualizmus, az erkölcsi tisztaság felügyeletét nem a közbatalom feladatában látták, ezen „probléma” megoldását nem az államra bízta, hanem a házi hatalmat magáévé tudó, a patria potestas hatalmasságát gyakorló hatáskörében rögzítették azt. Csak amikor népesedéspolitikai okokból szükségessé vált a házassági erkölcsök felbomlásával és az általános erkölcstelenséggel

¹⁰ ESSER, Die Entwicklung des deutschen Strafrechts im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts 239–255. és 257–270.

¹¹ GG 3. cikk 2. bek.

¹² LEMBKE, Warum die „Reform“ des Sexualstrafrechts keine ist, VerfBlog 2016.

együtt járó születésszámcsökkenést lelassítani, kezdett az állam beavatkozni a szexuális kicsapongás elleni büntetőjogi küzdelemben, de itt is csupán visszafogottan, szigorúan társadalom-politikai szempontok mentén.¹³

A probléma második oka Esser szerint a tradicionális keresztény erkölcsiségben keresendő: „A keresztény kiindulópont ebben a témában egészen más volt, nem a népességgpolitikára fektették a hangsúlyt, nem a születésszabályozás volt a központi kérdés, és ebből kiindulva a szexuális bűncselekmények középpontjába döntően az erkölcstelenség elemét helyezték, mint minden rossz okozóját. Mivel az egyházak szemében egészen napjainkig az ember a nemiségét elsősorban, ha nem is kizárólagosan a nemzésre kell összpontosítsa, erkölcsi igazolása egyedül ebben található, a szexusnak csak a házasságban volt és van helye, így következésképpen minden házasságon kívüli nemi kapcsolatnak, bármilyen jellegű és mértékű is legyen az, illetlennek és így erkölcstelennek kell lennie.”¹⁴ Amennyiben megvizsgáljuk a szexuális erőszak korabeli, 1872 és 1876 közötti törvényi tényállását (177. §), ezt az ideológiai háttérrel fedezzük fel, amely lényegében egészen a második büntető törvénykönyv reformjáig (1969) lényegében változatlanul megmaradt, minimális, a nő helyzetét érdemben nem igazán érintő változásokat kivéve.¹⁵

A 177. § szakasz a következő megszövegezéssel 1876-ig volt hatályban: „177. § (1) Fegyházzal büntetendő, aki erőszakkal vagy közvetlen élet- vagy a testi épség veszélyével fenyegetve kényszerít egy női személyt arra, hogy házasságon kívüli közösülésbe beleegyezzen, vagy aki egy női személyt házasságon kívüli közösülésre bántalmazással rábír, avagy e célból eszméletlen vagy olyan állapotba hozta, hogy ne tudjon akaratának megfelelően cselekedni. (2) Enyhítő körülmények fennállása esetén legalább egy éves szabadságvesztés büntetést kell kiszabni. (3) A felelősségre vonás csak kérelemre indul, amely azonban nem vonható vissza, miután a vádat a bíróság elé terjesztették.” E stigmatizáló törvényi rendelkezés tehát több elem meglétét feltételezte annak érdekében, hogy az elkövetőt felelősségre vonhassák: sértettként egy „női személyt”, ezen felül házasságon kívüli szexuális cselekmény elvégzésére való kényszerítést, vagy e célból a sértett tudatlan vagy védekezésre képtelen állapotba helyezését követelte. Ha ezek a taxatív elemek nem jelentek meg, az elkövetőt vagy nem vonták felelősségre, vagy pusztán szexuális zaklatás miatt indítottak ellene eljárást. Ezt jól mutatja a korabeli ítélkezési gyakorlat, valamint a 240. és azt követő §-ok alkalmazása, amelyek kisebb-nagyobb módosításokkal egészen 1997-ig érvényben voltak.

Az említett tények a társadalomban is visszhangra leltek: „A rádióban a Beatles szól, a tévében az 'Orion újrjárőr' kalandjait vetítik. Az Alaptörvény több mint másfél évtizede van érvényben, és 1966-ban a Szövetségi Bíróság 4. Polgári Szenátusának bírái – mind férfiak – megfogalmazták, mit vár el (még most is) az igazságszolgáltatás a nőktől: A nő nem tesz eleget házastársi kötelezettségeinek pusztán azért, hogy a közösülést közönyösen megtörténni hagyja. Ha hajlamai miatt vagy más okokból, amelyek között szerepelhet a házastársak tudatlansága is, a nő nem talál kielégülést a házastársi közösülésben, a házasság mindazonáltal megköveteli tőle, hogy ezt az aktust házastársi szeretettel és áldozatkészséggel adja meg férjének, továbbá megtiltja a nőnek, hogy közömbösséget vagy vonakodást tanúsítson az aktussal szemben. (...) Ennek eredményeként pedig: egy nőnek, aki Németországban a rendőrséghez fordult, hogy nemi erőszakot jelentsen be, először egy kérdésre kellett válaszolnia: Milyen kapcsolatban áll az elkövetővel? - Házasok vagyunk. - Akkor menjen bázá.”¹⁷ A Szövetségi Parlament Tudományos Szolgálat (Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages) a korabeli,

¹³ ESSER, Sexualität im alten und neuen Strafrecht 16–28.

¹⁴ ESSER, Sexualität im alten und neuen Strafrecht 16–28.

¹⁵ BGBl/1969/BGBl. I 645.

¹⁷ STEINKE, Als Vergewaltigung in der Ehe noch straffrei war; <https://www.sueddeutsche.de/leben/sexuelle-selbstbestimmung-als-vergewaltigung-in-der-ehe-noch-straffrei-war-1.3572377>.

1997 előtti helyzetet 2008-ban a következőképp értékelte: „(...) A házasságon belüli szexuális erőszak 1997 júliusa óta büntetendő. A 33. büntetőjogi törvénymódosításnak köszönhetően a szexuális erőszak törvényi tényállásából, a Büntető Törvénykönyv 177. szakaszából kivették a házasságon kívüli szexuális erőszak jelzőt, így azóta a házasságon belüli szexuális erőszak is bűncselekményként büntetendő. Megállapítható, hogy a szexuális erőszak törvényi tényállásának kiterjesztése után e bűncselekmények száma némileg emelkedett. Feltételezhető, hogy a családon belüli szexuális erőszakok száma azóta nem nőtt, hanem a sötét mezőből (látencia) a világos mezőbe tolódott át. Azaz megemelkedett a feljelentések száma. A törvényi tényállás házasságon kívül elemének köszönhetően (tényállásszerűség) a házasságon belüli szexuális erőszak nem volt megvalósítható egészen a már nevezett 1997. évi végső módosításig. Ez legfeljebb az StGB 240. §-a szerinti kényszerítésként, és adott esetben a 223. § és azt követő §-ok szerinti testi sértésként volt büntethető és minősíthető. Ezek a §-ok viszont jóval alacsonyabb büntetési tételekkel dolgoztak, mintha a házasságon belüli szexuális cselekményeket is a 177. § szerint lehetett volna minősíteni már akkoriban is. Ezenkívül csak a kényszerített közönséges minősült nemi erőszaknak (a befejezett aktus). Minden más kényszerített szexuális aktus a német BTK 178. § (1) bek. (rég. változat) alapján szexuális kényszerítés büntette alá tartozott, amely viszont szintén csak a házasságon kívüli tevékenységekre vonatkozott. A 178. § (2) bek. (rég. változat) egy évi büntetést írt elő alsó tételként (...)”.¹⁹

Az idézet 177. szakasz szerint enyhítő körülménynek tekintették, ha a „női személy” „nem megfelelően ellenkezett”. Itt aligha lehetett a nő egyenjogúságáról vagy szexuális önrendelkezési jogának megfelelő védelméről beszélni. A 3. bekezdés mindezt azzal fokozta, hogy csak a sértett nő kérelme alapján indították meg a nyomozást, miközben a legtöbb cselekményt sosem jelentették be. A Szövetségi Parlament Tudományos Szolgálatának ennek kapcsán szintén nyilatkozott 2008-ban: „(...) Mindazonáltal, amint azt a látencia-tanulmányok mutatják, a házastársak közötti szexuális bűncselekmények többségét még mindig nem jelentik a hatóságok felé. A tanulmányok azt is mutatják, hogy a szexuális bűncselekményeket nagyon ritkán követik el az áldozattal szemben idegenek. A szexuális erőszakot legtöbbször családon belül követik el, és az elkövetők többsége az áldozat(ok) férje vagy élettársa. Mivel a szexuális erőszak áldozatai még mindig nagyon vonakodnak feljelentést tenni, és mivel az ilyen jellegű bűncselekmények kezelése természetesen különleges nehézségekkel jár, számos tanácsadó és támogató szolgálat áll rendelkezésre. mára már az erőszak elkövetői is a támogatási programok középpontjába kerültek. Ezen túlmenően a rendőrség, az igazságszolgáltatás és az egészségügyi ellátórendszer számára képzeteket kínálnak, hogy érzékenyebbé tegye őket a szexuális bűncselekmények sajátos körülményeivel szemben (...)”.²¹ Az itt bemutatott eredményig egy többlépcsős út vezetett.

A törvényhozó – bár nem reformnak nevezte – az 1872 és 1876 között érvényben lévő 177. szakaszt annyiban módosította 1876. május 2-án, hogy kivette belőle a 3. bekezdést, míg az előző kettőt érintetlenül hagyta egészen 1953 októberéig. A tradicionális erkölcsbüntetőjog talajára helyezkedve, valamint a *patria potestas* elvét szem előtt tartva nem látták szükségesnek, hogy ezen rendelkezésen érdemben bármit is változtassanak. 1953. október 1-jén annyit módosítottak az eredeti jogszabály megszövegezésén, hogy a „női személy” kifejezést „nő”-re változtatták, a lényegi rész azonban 1969-ig érintetlenül maradt.

A nőjogi mozgalmaknak és lázadásoknak köszönhetően 1969-ben megszületett a társadalom nyomására az elő StGB reformjának kísérlete (1969. 06. 25.), valamint alig 2 héttel

¹⁹ Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Fachbereich WD 7.

²¹ Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Fachbereich WD 7.

később (1969. 07. 04.) a második reform. Sok szerző ezt a kettőt egy reformszakasznak tekinti; nem így Tim Busch.²² Ezeknek a „reformoknak” nem volt egyéb szerepük, mintsem hogy egységesítsék a náci rezsim utáni büntetőjogi normákat. Büntetési tételeket dolgoztak át, a fegyház–börtön–fogház rendszerét modernizálták, az általános és különös rész rendelkezéseit átláthatóbbá tették. Számunkra lényeges szempont, hogy ezeknek a reformoknak köszönhetően, bár az 1953-ban megalkotott 177. §-on nem változtatott lényegesen a törvényhozó, szigorított a büntetési tételeken.²³ „177. § (1) Legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel...”²⁴ valamint „(2) Enyhítő körülmények fennállása esetén egy évtől öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő”. Ez a lépés azért volt fontos, mert kikristályosodott, hogy a jogalkotó felismeri, hogy a szexuális önrendelkezés egy fontos és védendő érték. A hiányossága abban mutatkozik meg, hogy védelemben „csak” akkor részesül a nő, ha a szexuális büntetendő cselekményt nem a férje követte el a sértett nő rovására, hanem egy harmadik személy.

Az első lényeges változást a 177. § dogmatikai átgondolása hozta meg a harmadik reformhullámban 1970. május 20-án, amikor szakítva az addigi erkölcsbűncselekmény-elmélettel, a jogalkotó az addig erkölcsi bűnnek aposztrofált magatartást erőszaknak titulálta, és a törvényi tényállást innentől kezdve szexuális bűncselekménynek nevezte. Ez viszont nem tükröződött egyértelműen az StGB szerkezeti felépítésben. Párhuzamosan ezzel, felemelte a büntetési tétel alsó határát egy évről kettőre, valamint kiterjesztette a törvényi tényállást a halált okozó szexuális erőszak törvényi tényállásával. A központi tényálláson viszont továbbra sem változtatott. A házasságon belüli szexuális aktusok, függetlenül a nő akaratától továbbra sem valósították meg a szexuális erőszak törvényi tényállását: „177. §: Szexuális erőszak. (1) Aki egy nőt erőszakkal vagy az élet vagy testi épség közvetlen veszélyeztetésével avagy fenyegetéssel arra kényszerít, hogy vele vagy harmadik személlyel házasságon kívüli közösülést létesítsen, két évnél nem kevesebb szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Kevésbé súlyos esetekben a büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés. (3) Ha az elkövető a cselekménnyel gondatlanságból a sértett halálát okozza, a büntetés legalább öt évig terjedő szabadságvesztés.” Ahogy látjuk, ebben az esetben is csak akkor tényállásszerű a bűncselekmény, ha ezen magatartás házasságon kívüli szexuális cselekmények elvégzésére való kényszerítésben valósul meg. Azaz a házasságon belül a férj továbbra is a *patria potestas*, a szexuális önrendelkezés és döntési jogosultság letéteményese marad. A nőnek egyedül a tőrési kötelezettség maradt.

A büntetőtörvénykönyv negyedik reformja 1973. november 23-án annyiban volt lényeges, hogy kikristályosodott a jogalkotó állaspontja, hiszen a szexuális bűncselekmények fejezetét is átszerkesztette, illetve átnevezte. Az addigi „szexuális erkölcs elleni bűncselekmények” főcím alatt szabályozott jogellenes cselekményeket ezentúl a „bűncselekmények a szexuális önrendelkezés ellen” címmel gyűjtötte össze. Ezzel is tükrözve, hogy sem az állam, sem az egyház nem avatkozhat be e kényes témába. Kihangsúlyozta, hogy csak akkor és annyiban avatkozhat be kívülálló, ahol és

²² BUSCH, Die deutsche Strafrechtsreform 51–76.

²³ ESSER, Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht 47–72.

²⁴ Ez azért volt fontos, mert az 1. illetve 2. reformtörvények következtében átalakult, majd 1975-től ebben a formában meg is szűnt a régi, alsó és felső büntetési tételt szabályozó jogszabályhely joghatálya. A reformok következtében az alsó határ 1970 és 1975 között akár hat hónap is lehetett, ez pedig átalakítható volt közmunkára. Bővebben lásd: <https://lexetius.com/StGB/14,5>.

amennyiben a szexuális önrendelkezést valaki jogellenes magatartásával sérti.²⁵ Ennek tükrében továbbra is azzal a kitéttel „*egy nő házasságon kívüli szexuális cselekmények eltűrésére kényszerítés esetén*”.

Az „önrendelkezés” tehát itt is még a férfi önrendelkezési jogát jelentette a felesége felett nem pedig a feleség, az anya „*saját*” önrendelkezési jogát védték. Ezt a korabeli törvényhozás azzal indokolta, hogy a büntetőjog negyedik reformja a liberalizáció, dekriminalizáció égisze alatt, a szexuális önrendelkezés jogába csak, mint „*ultima ratio*” kíván beavatkozni, ott is csak annyiban, amennyiben a védeni kívánt jogtárgy tényleges veszélybe kerül. A szexuális önrendelkezés ilyen téren történő megközelítésébe – így a jogalkotó – nem fér bele, hogy a házasság élet szexuális cselekményeibe az állam vagy bárki más beavatkozzon, így ezt a magatartást egy az egyben dekriminalizálta. Lényegében ezzel teljesen figyelmen kívül hagyva a társadalomban már akkor kirajzolódó eszmét, hogy a házasságon belüli erőszakot igen is kriminalizálni kell, az államnak védeni kell a nő szexuális önrendelkezésének jogát akár a férfjjel szemben is.²⁶

A hetvenes évek második felére a nőmozgalmak „*a nem nemet jelent*” címszó alatt szorgalmazták a 177. § teljes megreformálását, széles körben támogatást kapva a társadalom férfi tagjaitól is, ennek ellenére 1997-ig nem valósul meg a nő önrendelkezési jogát sarkalatosan védő, azaz a szexuális erőszakot egységesen tiltó törvényi tényállás kialakítása.²⁷ A mozgalom tüntetési hullámmal akart rámutatni arra, hogy az eddig ismert enyhítő körülmény: „*a nő nem védekezett egyértelműen*” teljes mértékben sérti a nők szexuális önrendelkezési jogának érvényesülését, egyben viszont túl nagy teret enged a férfiaknak – házasságon kívül is – a nő akarata elleni aktus lefolytatására anélkül, hogy magatartásáért tényleges szankcióval kellen számolnia. Elég, ha hitelesen bizonyítja, a „*nő nem védekezett komolyan, számára felismerhető módon*”. Az akkori jogász felfogás szerint ugyanis egy „*nem*” még nem felelt meg a törvényi tényállás megvalósításának, a „*nemnek komolyan hihetőnek, hitelesnek kellett lennie, azaz a szexuális erőszak megvalósításának kimondásához szükség volt az aktív, mindenki számára nyilvánvaló védekezésre a nő részéről*”. Ekkor és csak ekkor mondta ki a bíróság, hogy az elkövető magatartása tényállásszerű és kimeríti a 177. § valamely törvényi tényállását. Nem kíván mélyebb magyarázatot, hogy ezen rendelkezés miért tekinthető egyfajta kiskapunak, miért volt szükség a 177. § érdemi reformjára.

Az eddigiekből kitűnik, hogy a büntetési tételeket és dogmatikai változásokat kivéve a jogszabályi rendelkezés semmivel sem védte a házasság nő szexuális önrendelkezését házasságon belül, ez majd csak a 90-es évek második felére valósul meg. Az is egyértelmű, hogy házasságon kívüli szexuális önrendelkezési jog védelme is elég enyhe volt, és a nők nehézséget okozott a törvényi tényállás bekövetkeztét bizonyítani. A társadalmi nyomást figyelembe véve a német törvényhozó felismerte, hogy az eddigi „*makulatúra*” nem elégíti ki a társadalmi igényeket, szükség van egy drasztikusabb reform megkezdésére, mely a nő jogait és érdekeit jobban védi, akár férjével szemben is. Ezen lépéseket viszont nem a német büntetőjogban eszközölte, hanem először az alaptörvény tényállását egészítette ki, bízva abban, hogy ezen lépés is elégséges lesz a társadalom tetszésének elnyeréséhez.

A törvényhozó az 1949. évi GG 3. cikkének 2. bekezdése kibővítésével kezdte tehát meg a „*nagy büntetőjogi reformot*”, ezzel garanciális (alkotmányos) védelmet adva az egyenjogúságnak férfi

²⁵ HÖRNLE, Warum § 177 Abs. 1 StGB durch einen neuen Tatbestand ergänzt werden sollte 206–216.

²⁶ ESSER, Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht 72.

²⁷ RABE, Sexualisierte Gewalt im reformierten Strafrecht.

és nő között. Míg 1949-ben pusztán annyit írt le az alaptörvény, hogy a „*férfiak és nők egyenlők*” addig az 1994. évi GG módosítás ezt a következőképpen egészítette ki: „*Az állam elősegíti az egyenjogúság tényleges érvényesülésének megvalósítását férfiak és nők között és törekszik a meglévő különbségek megszüntetésére.*” A nőmozgalmak viszont továbbra is nyomást gyakoroltak a törvényhozásra, elismerve ugyan, hogy ez egy kívánatos lépés, viszont az alaptörvényi deklarációt sarkalatos törvényi védelem, garanciarendszer kell, hogy biztosítsa, azaz követelték, hogy a nők az alaptörvényben foglaltak megsértése esetén bírósághoz fordulhassanak.

Ennek köszönhetően a törvényhozó 1974. június 18-i kezdettel egy nagyívű reformprogramot hajtott végre (33. törvény a 177–179. szakaszok megreformálásáról),²⁸ melynek következtében a 177. szakasz a következőképp változott: „*Szexuális kényszerítés; szexuális erőszak. (1) Aki más erőszakkal, az élet vagy testi épség fenyegetésével vagy olyan helyzet kihasználásával, amelyben a sértett védtelen az elkövető befolyásával szemben, arra kényszerít, hogy 1. az elkövető vagy 2. harmadik személy által elkövetett szexuális cselekményt tartsa el, vagy 3. az elkövetőn vagy 4. harmadik személyen ilyen cselekményt végezzen, legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Keréské súlyos esetekben a büntetés hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztés. (3) [1] Különösen súlyos esetekben a büntetés legalább két évig terjedő szabadságvesztés. (2) Főszabály szerint különösen súlyos esetről van szó, ha 1. az elkövető a sértettel szexuális kapcsolatot véghezvisz vagy a sértettel hasonló, különösen megalázó szexuális cselekményeket végez, különösen, ha azok a testbe történő behatolással járnak (szexuális erőszak), 2. a cselekményt több személy közösen követi el, vagy 3. az elkövető a cselekmény során a sértettet súlyosan bántalmazza, vagy a cselekmény következtében a sértettet halál vagy súlyos egészségkárosodás veszélyének teszi ki. (4) Ha az elkövető a cselekménnyel gondatlanságból okozza a sértett halálát, a büntetés legalább öt évig terjedő szabadságvesztés.*”²⁹

A reformhullámok a hatodik büntetőjogi törvénymódosításában csúcsosodtak ki, 1998. január 11-én. Ez a reform egyesítette az addigi módosításokat,³⁰ melyek a szexualitás liberalizációja mellett (homoszexualitás kérdése) a szexuális cselekményeket is merőben ártértékelték. A törvény mindennemű szexuális erőszakot (férfi és nő esetén egyaránt) büntetni rendelt, valamint megalkotta a 177. § minősítő törvényi tényállását. A törvény hatályba lépését követően (1998) a férj már nem hivatkozhatott a „*patria potestas*” hatalmasságára, a nem nemet jelentett³¹ a nő, vagy akár a férfi akarata ellen elkövetett valamennyi szexuális magatartás esetén. Azaz a „*puszta nem*” figyelmen kívül hagyása esetén az elkövető megvalósította az erőszakos szexuális bűncselekmények valamelyikét.

Ez a törvénszöveg (177. §) lényegében változatlan maradt egészen 2016-ig, amikor az Angela Merkel vezette kormány a munkahelyi szexuális zaklatás elleni harc stratégiáját a szövetség egész területére kiterjesztette. „*Szexuális kényszerítés; szexuális erőszak. (1) Aki más személyt 1. erőszakkal, 2. az élet vagy testi épség elleni közvetlen veszély fenyegetésével vagy 3. olyan helyzet kihasználásával, amelyben a sértett védtelenül ki van szolgáltatva az elkövetőnek, arra kényszerít, hogy az elkövető vagy harmadik személy által szexuális cselekmény elkövetését önmagán tartsa, avagy ilyen cselekményeket az elkövetőn vagy harmadik személyen végezzen el, legalább egy évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) [1] Különösen súlyos esetben a büntetés legalább két évig terjedő szabadságvesztés. (2) Különösen súlyos esetről általában akkor van*

²⁸ 33. StrÄndG vom 01. 07. 1997.

²⁹ <https://lexetius.com/StGB/177,3>.

³⁰ Sechstes Gesetz zur Reform des Strafrechts (6. Str.RG) vom 30. 01. 1998.

³¹ ESSER, Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht 47–86.

szo, ha 1. az elkövető a sértettel szexuális kapcsolatot létesít, vagy a sértettel hasonló szexuális cselekményeket végez, vagy a sértettel olyan cselekményeket végeztet, amelyek különösen megalázóak, különösen, ha a testbe való behatolással járnak (szexuális erőszak), vagy 2. a cselekményt többen együttesen követik el. (3) Legalább három évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha az elkövető 1. fegyvert vagy más veszélyes eszközt magánál tart, 2. más módon olyan szereket vagy eszközöket visel magánál, amellyel/ekkel alkalmas arra, hogy erőszakkal vagy erőszakkal való fenyegetéssel megakadályozza vagy legyőzi más személy ellenállását, vagy 3. a cselekmény által a sértettet súlyos egészségkárosodás veszélyének teszi ki. (4) Legalább öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő, ha az elkövető 1. a bűncselekmény elkövetése során fegyvert vagy más veszélyes eszközt használ, vagy 2. a sértettet a) a bűncselekmény elkövetése során súlyosan bántalmazza, vagy b) a bűncselekmény elkövetésével a sértettet életveszélybe sodorja. (5) Az (1) bekezdés enyhébb eseteiben hat hónaptól öt évig terjedő szabadságvesztést, a (3) és (4) bekezdés enyhébb eseteiben egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztést kell kiszabni.”³² Bár jelentős sikernek számított a szexuális erőszak ily módon történő átalakítása, a szakasz máig foglalkoztatja mint a szakirodalmat, mint pedig a törvényhozást. Egyre nagyobb mértékben kapcsolódik be az erőszak, a diszkrimináció és az önrendelkezési jog kérdésébe az Európai Unió, ez a folyamat pedig szükségessé teszi idővel, hogy uniós szövetségi szinten a kérdéseket újra megvitassák, és egységes normarendszert alakítsanak ki ezekben a kérdésekben. Ennek érdekében az EU az Isztanbuli konferencián 2011-ben a tagállamokkal egy egyezményt íratott alá és fogadtatott el *Az Európa Tanács egyezménye a nők elleni erőszak és a családon belüli erőszak megelőzéséről és leküzdéséről* címmel (*Übereinkommen des Europarats zur Verhütung und Bekämpfung von Gewalt gegen Frauen und häuslicher Gewalt*). A ratifikációra és az egyezmény megvalósítására a tagállamok 2014 januárjáig kaptak időt, ám ténylegesen ezen időszakot tagállami ratifikációs nehézségek miatt kitolták.³³ Németország a törvényt 2017. október 1-jén ratifikálta, majd a norma 2018. január 2-án lépett hatályba.³⁴

3. A művi terhességmegszakítás dichotómiája

A nő szexuális önrendelkezésének kérdése önmagában is nehézségek elé állította a német jogalkotót, viszont még nagyobb kihívásokkal kellett szembenéznie a művi terhességmegszakítás kérdése tekintetében, amit a nő (testi) önrendelkezési jogának egyik sajátos aspektusaként kezeltek. A nőmozgalmak hatására egy máig is folyó vitát képez a magzat élethez való joga és az azzal szembenálló, a nő önrendelkezési jogát képző testi önrendelkezés joga. A jogkérdés az, hogy melyik védendő érték erősebb a kettő közül: a nő teste feletti joga, avagy a magzat élethez való joga, amit az államnak szintén védenie kell. A többször módosított és nagy vitát kiváltó 218. §, illetve a hozzá kapcsolódó privilegizáló és a művi terhességmegszakítás eljárására is előírást tartalmazó korabeli rendelkezések (218–220. §§) lényege abban állott, hogy a nő főszabály szerint nem vetetheti el gyermekét „saját akaratából”, főleg nem férjének beleegyezése nélkül (*indikációs elv*). Bár ennek a második feltételnek mára már nincs nagy jelentősége, továbbra is eleme a művi terhességmegszakítás eljárásának és engedélyezésének, legalábbis is elméleti, eljárási szinten. Az

³² <https://lexetius.com/StGB/177,2>

³³ Übereinkommen des Europarats zur Verhütung und Bekämpfung von Gewalt gegen Frauen und häuslicher Gewalt. Referenz 210 vom 11. 05. 2011.

³⁴ 2016-után lényegesen kibővült a jelenleg is hatályos 177. szakasz. Mivel ezen kérdés hatályos jogi és nem jogtörténeti, itt nem ismertetem. Lásd: https://www.gesetze-im-internet.de/stgb/inhalts_bersicht.html.

abortusz szabályozása az eltérő időszakokban a politikai és a társadalmi korszakokhoz igazodott, és ennek megfelelően hol szigorítottak a nevezett szakaszokon, hol lazítottak a büntetési tételeken. Igaz mára már sokat változott ezen szakasz szabályozása, de mint ismertettem, itt a jogtörténeti alakulását szerteném bemutatni, nem a hatályos, jelenleg érvényben lévő, már „lazább” de még mindig relative szigorú előírásokat.

Legszigorúbbnak a kezdeti időszak (1871–1926), illetve a náci korszak (1933–1945) tekinthető, amikor még a védekezésre alkalmas módszerek nyilvános, széleskörben való reklámozását (óvszerreklámok, fogamzásgátlók reklámozása stb.) is több éves fegyházbüntetéssel sújtották, valamint a kimentési okokat a nő számára majdhogynem teljesen kizárták.³⁵ A művi terhességmegszakítás máig tartó vitájának és a 218. § központi problémájának *Gisella Notz* a sokszorosan „megosztott erkölcsöt” nevezi meg, lévén hogy az 1871. évi StGB a már idézett (lásd *Esser* írásait) erkölcsbűncselekmény elvéből vezette le az összes szexualitással összefüggő szabályozást. Ehhez tapad a jogszabályok mögött meghúzódó alapgondolat e normák céljáról: *Notz* szerint elsődlegesen népessépolitikai érdekekről volt szó, és csak elenyésző mértékben az élet védelméről és az emberi méltóságról, illetve az emberiség fenntartásáról.³⁶ Ezt jól mutatja az 1871 és 1926 között érvényben lévő szabályozás is: „218. § 1) *Az a terhes nő, aki gyermekét szándékosan elveteti vagy méhében megöli, öt évig terjedő fegyházban letöltendő szabadságvesztéssel büntetendő.* (2) *Enyhítő körülmények fennállása esetén legalább hat hónap szabadságvesztés büntetést kell kiszabni.* (3) *Ugyanezek a büntetőjogi rendelkezések vonatkoznak arra a személyre, aki a terhes nő beleegyezésével az abortusz vagy a gyilkosság eszközeit rajta alkalmazta vagy hozzá eljuttatta.*”

E szigorú rendelkezéseket a nőmozgalmak már korán megelégtették. Az egyik első fellépés 1905-ben *Helene Stöcker* nevéhez kapcsolódott, aki kidolgozott az „*Új Etika Elméletét*” (*Theorie der Neuen Ethik*), valamint megalapította a „*Szövetség az Anyaság Védelméért és a Nemi Reformért*” (*Der Bund für Mutterschutz und Sexualreform*) elnevezésű szervezetet. Követelései már akkor a fogamzásgátlókhoz való szabad hozzáférés, a korai szexuális nevelés és a 218. § büntetőtörvénykönyvből való törlése volt, annak érdekében, hogy a nők maguk dönthessenek arról, akarnak-e gyermeket vállalni, és ha igen, mikor.³⁷ A mozgalomnak csekély sikere volt, hiszen a korszak kiemelt politikai célja volt, hogy hadképes nemzedék nőjön fel, és ez a tendencia a náci rezsim alatt sem változott. Annyit értek csupán el a nőmozgalmak, hogy a fegyházbüntetést felváltotta a fogházbüntetés.³⁸ A német nemzetszocializmus kitörésével egy csapásra megszűntek a nők addig kiharcolt jogai. A náci rezsim a nőt nem látta többnek, mint a német árja faj fenntartásához szükséges szép és hasznos „*reprodukciós kelléknek*”. A nő szerepét egyedül a szülésre és a gyermekek felnevelésére akarták leszűkíteni. A nő dolga a család és az árja gyermekek felnevelése, a férfi mint a társadalom egyetlen lényeges tagja pedig a politika, a honvédelem és a keresőtevékenység egyedüli jogosultja. „(...) *nem maradhat kimondatlan, hogy dolgok, amelyek a férfit illetik meg, a férfinál is kell hogy megmaradjanak. Ehhez tartozik a politika és egy ország honvédelmi képessége* (...)”³⁹ „(...) *a női emancipáció egy csak a zsidó értelmiség által kitalált szó. Nem*

³⁵ V. BEHREN, Die Geschite des § 218 StGB 50–490.

³⁶ Lásd hozzá NOTZ, Perspektiven sexueller Selbstbestimmung in der Familienplanung.

³⁷ Lásd hozzá WICKERT – STÖCKER, Frauenrechtlerin und Pazifistin.

³⁸ NOTZ, Perspektiven sexueller Selbstbestimmung in der Familienplanung.

³⁹ „Aus der Rede des Reichsministers für Volksaufklärung und Propaganda, Joseph Goebbels, zur Eröffnung der Ausstellung 'Die Frau' in Berlin am 19. März 1933”. Közli HINTERBERGER, Das Frauenideal im Nationalsozialismus 4–44.

*tartjuk helyesnek, ha az asszony a férfiak világába behatol, helyesnek tartjuk viszont, ha ez a két világ egymástól elkülönülve megmarad (...).*⁴⁰ Végül annak köszönhetően, hogy nem Hitler, hanem Hindenburgot választották meg államfőnek, változott némiképp a nemzetiszocialisták hozzáállása a nők szerepét tekintve: a nőt a férfi segédjének, magyar fordításban furcsán hangzóan „munkásnak és nemi elvtársnak” tekintették. Azon az elven viszont nem változtattak, hogy a nők elsődleges szerepe a gyermeknemzés és -nevelés, olyannyira nem, hogy a nő termékenységét hajlandóságát jogszabályi úton igyekeztek növelni. 1933 év elején bevezették ezért az úgynevezett „házasság megkötési hajlandóságot növelő kölcsönt” (*Ebestandsdarlehen*). Ennek az állami jogszabályban lefektetett kölcsönnek az volt a szerepe, hogy a házasságok megkötését szorgalmazza, valamint a német nő (az árja nő) teherbeesési szándékát növelje. Ez a törvény, bár választási kampányukban ígértetett tettek arra, hogy a nő munkát vállalhat és jövedelemmel rendelkezhet, azt a feltételt szabta a kölcsönösszeg hozzáférhetővé tételéhez, hogy a tetemes összeget kitevő kölcsön jóváhagyásához szükség volt arra, hogy a nő lemondjon minden kereső tevékenységről legkésőbb a teherbeesés időpontját követően. Folytatódott azzal, hogy a visszafizetés mértéke gyermekenként 25%-kal csökkent, a 4. gyermek után pedig a nemzetiszocialista állam semmit sem követelt vissza.⁴¹

A propagandaminisztérium úgy foglalt állást, miszerint az abortuszt a német „tisztavérű árja nőnek” megtiltja, ellenben állami kényszerrel lehetet végeztetni abortuszokat és meddővé tételi műtéteket minden nem tiszta vérű, nemzetiszocialista identitást elutasító vagy bármilyen fogyatékoságban szenvedő nő esetén, mivel úgy tartották, hogy a fogyatékoság átszállhat a gyermekekre. Ezt szolgálták a következők: „218. § (1) *Az a nő, aki a méhében vagy abortusz útján megöli a (méh)magzatát, vagy engedi, hogy azt más megölje, börtönben letöltendő szabadságvesztéssel büntetendő.* (2) *Ugyanígy büntetendő az is, aki a méhben vagy abortusz útján megöli a magzatot.* (3) *A kísérlet büntetendő.* (4) [1] *Aki a (2) bekezdésben említett cselekményt a terhes nő beleegyezése nélkül vagy üzletszerűen követi el, fegyházzal büntetendő.* [2] *Büntetendő az is, aki egy terhes nő számára a terhesség megszakítására szolgáló eszközt juttat vagy ilyen eszközt üzletszerűen forgalmaz.* [3] *Enyhítő körülmények fennállása esetén legalább három hónapos szabadságvesztést kell kiszabni.*” Azt hihetnénk, hogy ennél szigorúbb rendelkezéseket az abortusz tekintetében már nem lehet hozni, de a náci rezsim propagandája a bukást megelőző időszakban ezen még egyet csavart: a (2) bekezdést egy halálbüntetés kiszabását is lehetővé tevő szankcionálási móddal egészítette ki, amely 1943 márciusa és 1953 októbere között volt hatályban. Ennek oka a náci propagandaminiszter, *Joseph Goebbels* nőkről megalakított felfogásban található: „*A nő első, legjobb és legmegfelelőbb helye a családban van, és a legcsodálatosabb feladat, amit betölthet, hogy gyermekeket adjon hazájának és népének (...).*”⁴² Ennek értelmében a 218. § (2) bek. 2. pontja kimondta, hogy „*Ha az elkövető ezáltal továbbra is károsította a német nép életerejét, halálbüntetést kell kiszabni.*”

Ahogy látjuk, a nemzetszocializmus előretörésével az 1926 előtt kiharcolt női jogok területén erőteljes visszarendeződés valósult meg. A nő helyzete a náci rezsim fennállása alatt (1933–1945) az „anya és gyermekgyártó, a férfit kísérő társadalmi elem” szerepet kapta. A hangsúly és a propaganda az árja, tisztavérű társadalmat élte, minden ezzel ellentétes magatartást, ideológiai nézetet és véleményt már csírájában elfojtottak. Igaz viszont az is, hogy aki ennek a populista

⁴⁰ HELLWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

⁴¹ § 1, Absatz 1b), Reichsgesetzblatt 1933, Teil 1, Nr. 60.

⁴² HORN, Die Familienideologie im Dritten Reich. Hamburger Abendblatt vom 11. 9. 2007.

rezsimnek hű híve, jó állampolgára volt, a nők esetében három vagy több gyermeket szült, kitüntetett szerepet és átlag feletti szociális biztonságot kapott.⁴³

A nők foglalkoztatásával és szerepével kapcsolatos addigi propagandák, nézetek és anyagi támogatások, amelyeket azért juttatott a német állam a nőknek, hogy véletlenül se keveredjenek a férfiak munkásvilágába, az 1940-es évek elején megváltoztak, és új propaganda vette kezdetét. Kialakult egy új társadalmi réteg, és új szerephez jutottak a nők, függetlenül attól, hogy kívánták-e ezen rájuk aggatott új szerepet vagy sem. Az új réteg „*a hazai front harcosai*” elnevezéssel a nemzetszocialista nőideál által megalkotott speciális „*kényszer-társadalom*” volt: ide tartoztak azok a nők, akik a férfi munkaerő hiányában az 1940-es évektől kezdve olyan feladatokat láttak el, amelyek a német katonagazdaság működését biztosították és fenntartották. 1942-től a „*munkakerülő nőket*” kényszerítették munkavállalásra. Ekkor már az a család volt jogosult a fent említett állami kölcsönre, mely család nőtagjai munkába álltak, természetesen jóval kevesebb munkabérért, mint a férfi társaik. Ezzel egyidőben viszont ismét lehetővé tették a nők számára a felsőfokú képzések igénybevételét, sőt egyenesen szorgalmazták azt. A háború utolsó éveiben a nők minden addigi jogaikat, amelyeket a 19. század végétől kiharcoltak maguknak, elveszítették: a nemzetszocialista kormány nem foglalkozott a munkaidő-maximummal, a szabadsággal vagy az anyaság védelmével. A nők dolga a náci rezsim utolsó éveiben az volt, hogy legalább három-négy gyermeket neveljenek, és mellette tíz-tizenkét órás műszakokban végezzék el azt a munkát, amely a háborúban álló állam fennmaradásához szükséges volt.⁴⁴ Szó sem volt arról, hogy a férfiak és nők egyenlők.

A második világháború befejezése után a náci büntetőjogi módosításokat a megszálló hatalmak által elfogadott törvények hatályon kívül helyezték. Az abortusz viszont továbbra is büntetendő maradt, ahogy a fogamzásgátló szerek használata és reklámozása is tiltottak maradtak.⁴⁵ A kettős államalapítás után az NDK-ban az „*Any- és gyermekvédelemről és a nők jogairól szóló törvény*” bevezette az orvosi és eugenikai okokból történő abortusz feltételes feloldásának indikációs modelljét.⁴⁶ A törvény abból az elvből indult ki, hogy férfiak és nők az élet valamennyi területén egyenrangúak és egyenlők. Különösen a családi élet területén hangsúlyozták ezt.

Az újonnan alapított Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) a harmadik személy által elkövetett abortuszért kiszabható halálbüntetést csak 1953. augusztus 4-én számolták fel, miután az 1949-es GG már eltörölte a halálbüntetést. Az 1950-es évek a konzervatív szexuál- és családpolitika fénykorát jelentették a korabeli NSZK-ban. Az önrendelkezésre vonatkozó követeléseket, amelyek természetesen hozzátartoznak egy olyan szabad és demokratikus társadalomhoz, amelyben az emberek egyenlő jogokkal rendelkeznek, ahogy azt az GG kimondja, nem lehetett érvényesíteni. Egyrészt az abortuszt büntették, másrészt a „*törvénytelen gyermekek*” nem tarthattak igényt ugyanarra a jogi státuszra, mint a „*törvényesek*”, mivel kívül estek a „*fennálló*”

⁴³ HELLWIG, Weg zur Gleichberechtigung 254.

⁴⁴ BETTELHEIM, Die deutsche Wirtschaft unter dem Nationalsozialismus 230.

⁴⁵ NOTZ, Perspektiven sexueller Selbstbestimmung in der Familienplanung.

⁴⁶ Gesetz über den Mutter- und Kinderschutz und die Rechte der Frau vom 27. September 1950- aufgehoben durch Einigungsvertrag vom 31. August 1990 (BGBl. II. S. 889).

és „kívánt rend” keretein.⁴⁷ „A gyermek vétlen, de tragikusan síjtott” – mondta Helene Weber a Szövetségi Parlamenti Tanácsban.⁴⁸

Ez volt az a korszak, amikor a német társadalom szekularizálódó értékírányultsága szembekerült a konzervatív pártok (és az egyházak) által kívánt renddel. A házasságon kívüli szexualitás helytelenítése és a házasságon alapuló család intézményének a védelme, amely természetes a bibliai világnézet szerint, és a társadalom jelentős részének felfogása, illetve életmódja között mély szakadék keletkezett. Különösen a nők féltek a házasságon kívüli terhességtől, mert segítség nélkül ők viselték ennek a következményeit. A szexuális felvilágosítás és a fogamzásgátlás az 1950-es években tabu volt, fogamzásgátlókhoz nehéz volt hozzájutni, sőt egyes szövetségi államokban 1969-ig be voltak tiltva.⁴⁹ Változást az 1970-es évek hoztak azzal, hogy a nőmozgalmak újjáéledésének és sikeres fellépésének az eredményeként a StGB 218. §-t hatályon kívül helyezték. Sajátos kísérőjelenség volt, hogy a nők minden társadalmi csoportból és rétegből együtt vonultak az utcára, szórólapokat osztogattak, aláírásokat gyűjtöttek, vagy akár „közös abortusz-utazást” szerveztek a liberális Hollandiába. Az új szlogen („A hasam az enyém!”) ekkor vált a nyugatnémet feminizmus védjegyévé. A mozgalom a követeléseit a következő módon fogalmazta meg: „a saját test feletti önrendelkezés joga, a 218. § büntető törvénykönyvből való végleges törlése, átfogó szexuális felvilágosítás, a szexuális önrendelkezés joga és a fogamzásgátlókhoz való szabad hozzáférés biztosítása az állam részéről”.⁵⁰ A törvény liberalizálására vonatkozó követeléseket azonban éles viták és tiltakozások kísérték, különösen a fundamentalista keresztények részéről.⁵¹

A 1970-es évekbeli nőmozgalom hatására az NSZK-ban ugyan átalakították a művi terhességmegszakítás addigi szabályozását, az NDK jogalkotói – a szovjetblokk országaiban meghatározó baloldali, radikális feminizmus hatására – a nő számára sokkal liberálisabb jogszabályt alkottak, amely 1972. március 9-én lépett hatályba „Törvény a művi terhességmegszakításról” címmel.⁵² A törvény az ún. végső időpont (*Stichtag*) elvére⁵³ helyezkedve úgy rendelkezett, hogy „A várandós nő jogosult arra, hogy a terhességet a terhesség kezdetétől számított 12 héten belül orvosi beavatkozással szülészeti-nőgyógyászati intézményben megszakíttassa” (1. § 2. bek.).⁵⁴ A terhesség megszakítását a 12. héten túl akkor tette lehetővé, ha a várandós nő testi és egészségi állapotát a terhesség veszélyeztetné, vagy egyéb más súlyos körülmények ezen megszakítást indokoltá tennék (2-3. §§).⁵⁵ Ez a szabályozás egészen a két állam egyesítéséről folyó tárgyalásokat lezáró üléséig hatályban maradt.⁵⁶ A további rendelkezések az Egyesülési Szerződés következtében pedig 1992. július 27-ig, azaz a terhességi és családtámogatási törvényig⁵⁷ hatályban maradtak az NSZK

⁴⁷ NOTZ, Perspektiven sexueller Selbstbestimmung in der Familienplanung.

⁴⁸ NOTZ, Frauen in der Mannschaft 66.

⁴⁹ NOTZ, Frauen in der Mannschaft 66–68.

⁵⁰ STAUPE – VIETH, Die Pille.

⁵¹ NOTZ, Warum flog die Tomate.

⁵² Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 03. 09. 1972.

⁵³ Az indikáció elv valamilyen szigorú törvényi okot feltételez a terhességmegszakításhoz, csak ilyen ok esetén kerülhet sor terhességmegszakításra. Ezzel szemben a végső időpont elve azt jelenti, hogy az időpont eléréseig bármilyen oknál fogva és indoklás nélkül lehetséges a terhességmegszakítás. Elképzelhető a két elv vegyítése is.

⁵⁴ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 03. 09. 1972.

⁵⁵ Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 03. 09. 1972.

⁵⁶ Az 1990. augusztus 31-i Egyesülési Szerződés hatályon kívül helyezte az 1. szakasz (1) bekezdését, a 4. szakasz (2) bekezdését és az 5. szakaszt (Einigungsvertrag vom 31. 08. 1990).

⁵⁷ Schwangeren- und Familienhilfegesetz vom 27. Juli 1992 (BGBl. I. S. 1398), Art. 16.

terhesség megszakításának indikációs, valamint tiltó rendelkezéseit ötvözve.⁵⁸ A problémát az abortusz kérdésének merőben eltérő megközelítése okozta a „szigorúan katolikus-konzervatív” NSZK és a „nőbarátabb” NDK felfogása között, amely mint oly sok területen, itt is egymásnak feszült.

Németország jogalkotója – amíg eljutott 1992 után az indikációs elv alkalmazásához – a terhességmegszakítás kérdésében nehezen tudott dűlőre jutni. Ezt jól mutatja az a tény is, hogy 1970 és 1986 között számtalanszor változtatta meg a 218. § normaszövegét, így 1970. 04. 01- jén, 1974. 06. 19-én, 1975. 02. 25-én, majd 1976. 06. 18-án.⁵⁹ Miután lehetetlen lenne az itt rendelkezésre álló terjedelemben valamennyi változást tüzetesen megvizsgálni, csak a lényeges változásokat kívánom kiemelni.

A 218. § 1970-es megszövegezése a következőt tartalmazta: „*Az a nő, aki méhének gyümölcsét megöli, vagy más által megöleti, öt évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (2) Aki terhes nő magzatát megöli, öt évig terjedő szabadságvesztéssel, különösen súlyos esetben egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő. (3) A kísérlet büntetendő. (4) Aki terhes nő méhe gyümölcsének megölésére szolgáló eszközt vagy tárgyat szerez be, öt évig terjedő szabadságvesztéssel, különösen súlyos esetben egy évtől tíz évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.* Ez a változat aligha tekinthető liberális, modern és a nő önrendelkezési jogát védőnek, hiszen a magzat életének védelmét helyezi mindenek fölé. Nem a náci családvédelem újraéledéséről volt azonban szó, hanem a gyermek, az új élet védelmének állami kötelezettségével indokolták a szigorú rendelkezést.

A második módosítás (1974) első ránézésre egyfajta lazítás látszatát kelti azáltal, hogy leszállítja a büntetési tételeket öt évről háromra, valamint a szexuális erőszak áldozatának terhességmegszakítását a 12. hétig dekriminalizálja. Viszont, ha a szabályozás részelemeit figyelmesen végigolvassuk és szemelőt tartjuk, hogy 1997-ig a férj a szexuális családi élet ura és a *patria potestas* birtokosa volt, kiderül, hogy ez a szabályozás nem tekinthető lényegi módosításnak. A családon belüli erőszak ugyanis továbbra is megengedett volt, minden következményével, a terhesség megszakítását ebben az esetben nem engedélyezték, azaz, ha a gyermek házasságon belül fogant, az anya akarata itt továbbra sem számított. Tényleges – még ha csekély módon is – az jelentett egyfajta újítást, hogy a törvényhozó beemelte az ún. határnap elvén alapuló terhességmegszakítás lehetőségét a jogszabályba: „218. § StGB (1) Aki a terhességet a fogantatást követő tizenharmadik napnál később szakítja meg, három évig terjedő szabadságvesztéssel vagy pénzbüntetéssel büntetendő“. Ebben az időszakban valamennyi megszakítás megengedett volt, tehát a 218. §-ban az indikáció elve vegyült a határnap elvével.

Egy lényegesebb módosítás az 1975-ben hatályba léptetett új, kiegészítő norma az StGB-ben. Ez a kiegészítés egy félig sikeres kedvezményt hozott azáltal, hogy a 218. §-a mellé beemelte a 218a szakaszt, majd a 218b szakaszt. A törvényhozó a határnap elvére alapozva, viszont szigorúan az indikáció elvének betartása mellett, annak szükségessége alapján (egészségügyi vagy egyéb másképp el nem hárítható esemény miatt, amely az anya életét veszélyeztetné) dekriminalizálta a 12. hétig történő terhességmegszakítást, amennyiben azt szakorvos végezte el. Lényeges volt a szakorvos, hiszen csak az ő véleménye és jóváhagyása után volt elvégezhető az abortusz, más esetekben szabadságvesztéssel sújtották a nőt (218b §). E szabály fő célját a

⁵⁸ ESSER, Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht 73–75.

⁵⁹ <https://lexetius.com/StGB/218>, online jogszabályarhivum adatai alapján.

terhességmegszakítás eljárásának megváltoztatása képezte. Innentől kezdve egy sor speciális rendelkezés szabályozta a terhesség megszakításának folyamatát, az abortusz reklámozhatóságát, de magát az orvos kötelességét is (218a, 218b, 218c, 219, 219a és 219b §§).⁶⁰ Ezzel létrejött egy részletes eljárási rend, mely a terhesség megszakításában résztvevők mindegyikére vonatkozóan konkretizálta a jogokat és a kötelezettségeket. A StGB ötödik reformját, valamint ezáltal a 218. §-nak a harmadik módosítását (1975) követően lényeges változás 1990-ig nem történt. A StGB öt említett reformjából csak három érintette a 218. §-t 1975-ig, az 1976-ban eszközölt újbóli módosítás pedig a meglévő normát csupán nyelviileg finomította.

Új feladatok elé állította viszont a jogalkotót – ahogy fentebb már említésre került – a német államegyesítéssel az egykori NDK liberális szabályozási rendszere. Az „össznémet” jogalkotó a két rendszert egymás mellett nem tarthatta fenn, mivel a két állam jogi szabályozásának különbsége tarthatatlan feszültségeket szült a társadalomban. A terhességmegszakítás kérdése így ismételen előtérbe került. Bár kezdetekben az látszott kikristályosodni, hogy az NDK szabályozásait veszik át, azaz a határnap tűzésének elvét, elvetve az indikáció szigorú elvét, viszont a CDU/CSU (*Kereszténydemokrata Unió/Keresztény-Szociális Unió*) által a szövetségi alkotmánybíróság elé terjesztett alkotmányjogi panasza nyomán ezt a megoldást gyorsan elvetették.⁶¹ Abban állapodtak meg, hogy egy átmeneti szabályozást hoznak létre: ez az említett Egyesülési Szerződés sarkalatos pontja volt, hogy az NDK szabályait vegyítette az NSZK szabályanyagával 1990–1992 között. Abban állapodtak meg, hogy az átmeneti időszakot követően egy végleges szabályozással rendezik majd a terhességmegszakítás kérdését, oly módon, hogy mind a nő önrendelkezési joga, mind a magzat élethez való joga megfelelően érvényesüljön.

Ennek értelmében megalkották a „*A születés előtti/terhes élet védelméről, a gyermekbarátabb társadalom előmozdításáról, a terhességi konfliktusban való segítségnyújtásról és az abortusz szabályozásáról*” szóló törvényt.⁶² Ezzel egy kiegészítő szabályozást hoztak létre, mely a meglévő StGB szabályanyagának érvényesítését volt hivatott elősegíteni. Az egyesített szövetségi jogalkotó tehát ahelyett, hogy az átláthatatlan rendelkezéseket módosította volna, 1992-ben új rendelkezéseket léptetett hatályba. A terhességmegszakítás megkönnyítése helyett a felvilágosításra, valamint az egészségnevelésre helyezte a hangsúlyt, azaz a prevenciót erősítette, megtartva viszont az StGB eddigi rendelkezéseit. E „kiegészítő” törvény a következő lényegesebb szabályozást tartalmazta: „1. § (1) *Szexuális nevelés (1) Az egészségfelvilágosításért és egészségnevelésért felelős szövetségi egészségnevelési központ a szövetségi államok részvételével és valamennyi szolgáltató családtanácsadási intézményének képviselőivel együttműködve a megelőző egészségügyi ellátás és a terhességi konfliktusok elkerülése és megoldása céljából szexuális nevelési koncepciókat dolgoz ki, minden esetben a különböző korosztályokhoz és személycsoportokhoz igazítva azt. (2) A Szövetségi Egészségnevelési Központ az (1) bekezdésben meghatározott célokból terjeszti az egységes nemzeti szexuális felvilágosító anyagokat, amelyekben a fogamzásgátló módszerek és a fogamzásgátló eszközök átfogóan kerülnek bemutatásra. (3) A szexuális felvilágosító anyagokat kérésre ingyenesen kell eljuttatni magánszemélyeknek, valamint oktatási vagy tájékoztató anyagként az iskolai és szakképző*

⁶⁰ Fünftes Gesetz zur Reform des Strafrechts (5. StrRG) vom 18. 06. 1974.

⁶¹ ESSER, Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht 73–75.

⁶² Gesetz zum Schutz des vorgeburtlichen/werdenden Lebens, zur Förderung einer kinderfreundlicheren Gesellschaft, für Hilfen im Schwangerschaftskonflikt und zur Regelung des Schwangerschaftsabbruchs vom 27. 04. 1992 (Schwangeren- und Familiengesetz).

intézményeknek, valamint az ifjúsági és nevelési munkában részt vevő valamennyi intézménynek.” A társadalom és a politikai elit nem konzervatív részéről a kritika a „kiegészítő törvénnyel” szemben elsősorban az volt, hogy a szexuális megelőzésre, valamint nevelésre fektette a hangsúlyt, miközben nem volt képes megoldást adni az alapproblémára, azaz a nevezetesen az StGB elavult terhességmegszakításának szabályozása ügyében. Az 1992-es törvényszöveget a későbbiekben többször módosították, igyekeztek a szociális és társadalmi érdekeket kihangsúlyozni, viszont az StGB rendelkezésein, melyek a terhesség megszakításának eljárási szabályait tartalmazták (218–219b §§), továbbra sem változtattak. A „kiegészítő törvény” első nagy módosítása 1995. december 8-án lépett hatályba új elnevezéssel (*A terhességi konfliktusok megelőzéséről és kezeléséről szóló törvény*, röviden: *Terhességi konfliktustörvény*),⁶³ majd ezt újabb módosítás követte 2015. október 20-i hatályba lépéssel.⁶⁴ Ezek a reformok az 1970-ig kriminalizált magatartási elemeket, mint a védekezési és informálódási tilalom, melyet a nemkívánt terhességek elkerülése és megelőzése érdekében végezni lehet (reklám, terhességi tanácsadás stb.) dekriminalizálták, és erősítették a felvilágosítást.

Fontos tisztán látni, hogy nem az abortuszra való felhívás és annak a reklámozása lett megengedett, hiszen ez az eredeti StGB normaszövegében is tiltott volt és máig is az, hanem az elkerüléshez szükséges információk adása és megszerzése, valamint a már említett védekezési eszközök használatát és hozzáférhetővé tételét dekriminalizálták. Ezt jól mutatja *Kristina Händel* pénzbírság-ügye is (2017): a doktornő a honlapján az abortuszt és annak menetét hirdette és terjesztette. Ennek következtében a gießeni városi bíróság 2018. október 12-i ítéletében pénzbírsággal sújtotta, mivel magatartását „aktív abortuszra történő felhívásként” értékelték, ami jogellenes és büntetendő.⁶⁵ Az abortuszpárti jogvédők továbbra sem elégedettek, és azt hangsúlyozzák, hogy a szabályozás nem következetes, hanem kompromisszumos karakterű, és szerintük súlyosan korlátozza a nők testi önrendelkezési jogát. A kérdés a mai napig lezáratlan.

Felhasznált irodalom és források

ABRAM, Helen: Ehegesundheit. Überblick über die Entwicklungen anhand der Gesetzgebung im „Dritten Reich“.
Díké 2021/2. sz. 3–18.

BETTELHEIM, Charles: Die deutsche Wirtschaft unter dem Nationalsozialismus. München 1974

BUSCH, Tim: Die deutsche Strafrechtsreform Ein Rückblick auf die sechs Reformen des Deutschen Strafrechts
(1969–1998), 51–76.

ELZ, Jutta: Verfahrenseinstellungen nach § 170 II StPO in Fällen sexueller Gewalt. Band 26. Berichte und Materialien
(BM-Online) Elektronische Schriftenreihe der Kriminologischen Zentralstelle (KrimZ)
<https://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/BM-Online/bm-online26.pdf>
(2021. 11. 05.)

ESSER, Albin: Reform des deutschen Abtreibungsstrafrechts. Entwicklung und gegenwärtiger Stand. Übersetzung ins
Japanische von K. Asada. Hogaku Zasi 1986/32. köt. 159–186.

⁶³ Gesetz zur Vermeidung und Bewältigung von Schwangerschaftskonflikten (Schwangerschaftskonfliktgesetz – SchKG“).

⁶⁴https://www.destatis.de/DE/Methoden/Rechtsgrundlagen/Statistikbereiche/Inhalte/565_SchKG.pdf;jsessionid=235ACD82F5C6C13235B4BA67E8240E74.live722?__blob=publicationFile.

⁶⁵ GIEBEN, Az. 507 Ds- bzw. 3 Ns- 406 Js 15031/15.

- ESSER, Albin: Die Entwicklung des deutschen Strafrechts im letzten Jahrzehnt des 20. Jahrhunderts. *Sogang Law Journal* 1999/2. sz. 239–255. és 257–270.
- ESSER, Albin (szerk.): Strafrechtsreform in Polen und Deutschland, Untersuchungshaft, Hilfeleistungspflicht und Unfallflucht: viertes deutsch-polnisches Kolloquium über Strafrecht und Kriminologie. Baden-Baden 1991, 47–86.
- ESSER, Albin: Sexualität im alten und neuen Strafrecht. *Pro-Familia-Informationen* 1973, 16–28.
- GOFFMAN, Daniel: *The Ottoman empire and early modern Europe*. Cambridge 2004
- GRIMAL, Pierre: Introduction à l'histoire mondiale de la femme, vol. 1. 7. In: KÉRI, Katalin: *Tollam szivárványba mártom. Források az európai nőtörténet köréből az ókortól a 20. századig*. Pécs 1999, 11.
- HAHN, Karl (szerk.): *Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich. Mit Erläuterungen aus den Motiven und der Rechtsprechung des Königl. Preuß. Ober-Tribunals* 2. Breslau 1872
- HELL, Judit: Egy testvér lesz minden ember. A nemek viszonya a globalizálódó világban. *Magyar Tudomány* 2002/3. sz. 330.
- HELLWIG, Gisela: Weg zur Gleichberechtigung. In: *Bundeszentrale für politische Bildung: Frauen in Deutschland. Informationen zur politischen Bildung*. 1997/254. füzet
- HINTERBERGER, Georg: *Das Frauenideal im Nationalsozialismus. Zwischen Mutterschaft und Einsatz in der Wehrmacht*. Gring Verlag 2018, 4–44.
<https://www.grin.com/document/37951> (2021. 11. 05.)
- HORN, Rainer: Die Familienideologie im Dritten Reich. *Hamburger Abendblatt* vom 11.9.2007. (2021. 07. 05.)
- HÖRNLE, Tatjana: Warum § 177 Abs. 1 StGB durch einen neuen Tatbestand ergänzt werden sollte. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2015/4. sz. 206–216.
http://zisonline.com/dat/artikel/2015_4_913.pdf (2021. 11. 05.)
- ISFEM, Osman: Zur gesetzlichen Normierung des entgegenstehenden Willens bei Sexualdelikten Ein Beitrag zu aktuellen Reformüberlegungen. *Zeitschrift für Internationale Strafrechtsdogmatik* 2015/4. sz.
http://www.zis-online.com/dat/artikel/2015_4_914.pdf (2021. 11. 05.)
- KRATZER, Isabel: Die Geschichte des Vergewaltigungstatbestandes — Aufbruch contra Konservierung Kritische Vierteljahresschrift für Gesetzgebung und Rechtswissenschaft (KritV), Vol. 93, No., Nomos Verlagsgesellschaft mbH. 2010, 83–103.
- LEMBKE, Ulrike; Warum die „Reform“ des Sexualstrafrechts keine ist, *VerfBlog* 2016/4/22,
<https://verfassungsblog.de/warum-die-reform-des-sexualstrafrechts-keine-ist/> (2021. 11. 05.)
- MATUZ, Jozef: *Das Osmanische Reich. Grundlinien seiner Geschichte*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft. Darmstadt 2008, 165–179.
- MITSCH, Wolfgang: Die erkennbare Willensbarriere gem. § 177 Abs. 1 StGB. *KriPoZ* 2018/6. sz. 334–338.
<https://kripoz.de/wp-content/uploads/2018/10/mitsch-die-erkennbare-willensbarriere-gem-177-abs-1-stgb.pdf> (2021. 11. 05.)
- NAGL-DOCEKAL, Herta: Ako možno byť demokratom bez feministickej orientácie. In: *Rozhovory Aspektu z rokov 1993–1998, Aspekt*. Bratislava 2007, 281–287.
- NOTZ, Gisela: Perspektiven sexueller Selbstbestimmung in der Familienplanung - Schwangerschaftsabbruch: ein Blick in die Geschichte des „Abtreibungsparagrafen“. In: *Arbeitskreis Frauengesundheit* (online),
<https://arbeitskreis-frauengesundheit.de/2010/11/03/perspektiven-sexueller-selbstbestimmung-in-der-familienplanung-von-dr-gisela-notz> (2021. 04. 27.)
- NOTZ, Gisela: *Frauen in der Mannschaft. Sozialdemokratinnen im Parlamentarischen Rat und im Deutschen Bundestag, 1948/49 bis 1957*. Bonn 2003
- NOTZ, Gisela: *Warum flog die Tomate? Die autonomen Frauenbewegungen der Siebzigerjahre*. Neu Ulm 2006
- PAPATHANASIOU, KONSTANTINA: Das reformierte Sexualstrafrecht – Ein Überblick über die vorgenommenen Änderungen. *KriPoZ* 2016/2. sz. 133–139.
- RABE, Heike: Sexualisierte Gewalt im reformierten Strafrecht. Ein Wertewandel – zumindest im Gesetz,
<https://www.bpb.de/apuz/240913/sexualisierte-gewalt-im-reformierten-strafrecht> (2021. 11. 05.)
- RABE, Heike – V. NORMAN, Julia: Schutzlücken bei der Strafverfolgung von Vergewaltigungen. *Deutsches Institut für Menschenrechte*, 5–23.
- BOLEMAN, Lilla – SZAPU, Mariann: Bevezetés a gendertanulmányokba. *Pozsony – Nyitra* 2015, 10–21.

- STAMMBERGER, Wolfgang: Die Geschichte der Strafrechtsreform bis zum Strafgesetzentwurf 1962. In: Probleme der Strafrechtsreform, Stuttgart 1963, 11–29.
- STAUPÉ, Gisela – VIETH, Lisa: Die Pille. Von der Lust und von der Liebe. Berlin, 1996
- STEINKE, Ronen: Als Vergewaltigung in der Ehe noch straffrei war. Süddeutsche Zeitung. Onlineausgabe vom 04. 07. 2017 <https://www.sueddeutsche.de/leben/sexuelle-selbstbestimmung-als-vergewaltigung-in-der-ehe-noch-straffrei-war-1.3572377> (2023. 04. 20.)
- SOMFAI Balázs: Családjogi és/vagy gyermekvédelmi jogviszony. Családi Jog 2013/4. sz. 29–33.
- V. BEHREN, Dieter: Die Geschichte des § 218 StGB. Buchreihe: Rothenburger Gespräche zur Strafrechtsgeschichte, Band IV, Psychosozial Verlag, Neuaufgabe 2020, Rothenburg o.d.T., 50–490.
- SCHMITT, Hermann: Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich 1930 mit Erläuterungen und einem Anhang, enthaltend die wichtigsten strafrechtlichen Nebengesetze. München 1930
- SCHORN, Hubert: Die Gesetzgebung des Nationalsozialismus als Mittel der Machtpolitik. Klostermann 1963
- V. LISZT, Franz – DELAQUIS, Ernst: Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich (Aufl. 24). Berlin 1914
- WICKERT, Christl – STÖCKER, Helene: Frauenrechtlerin und Pazifistin. Eine Biographie. Bonn 1991
- Wissenschaftliche Dienste des Deutschen Bundestages, Fachbereich WD 7: Zivil-, Straf- und Verfahrensrecht, Umweltschutzrecht, Verkehr, Bau und Stadtentwicklung, 2008, Online (2022. 10. 12.)
- 33 StrÄndGe vom 01. 07. 1979
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl197s1607.pdf%27%5D#__bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl197s1607.pdf%27%5D__1627482763540
(2021. 04. 08.)
- Amtsgericht Gießen, Urteil vom 25. November 2017 und Landgericht Gießen, Urteil vom 12. Oktober 2018
- BGH, Urteil vom 02.11.1966 - IV ZR 239/65
<https://openjur.de/u/270402.html> (2021. 17. 25.)
- Einigungsvertrag vom 31. August 1990 (BGBl. II. S. 889)
<https://www.gesetze-im-internet.de/einigtvr/EinigVtr.pdf> (2021. 11. 05.)
- Gesetz über die Gleichstellung von Mann und Frau auf dem Gebiet des Bürgerlichen Rechts (Gleichberechtigungsgesetz/GleichberG), vom 18. 06. 1957
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl157026.pdf%27%5D#__bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl157026.pdf%27%5D__1627378716764
(2021. 11. 05.)
- Gesetz über den Mutter- und Kinderschutz und die Rechte der Frau vom 27. September 1950
<http://www.verfassungen.de/ddr/mutterkindgesetz50.htm> (2021. 11. 05.)
- Gesetz über die Unterbrechung der Schwangerschaft vom 03. 09. 1972
<http://www.verfassungen.de/ddr/schwangerschaftsunterbrechung72.htm> (2021. 11. 05.)
- Grundgesetz nach der Fassung vom 23. 05. 1949.
<https://www.gesetze-im-internet.de/gg/BJNR000010949.html> (2021. 11. 05.)
- Gesetz zum Schutz des vorgeburtlichen/werdenden Lebens, zur Förderung einer kinderfreundlicheren Gesellschaft, für Hilfen im Schwangerschaftskonflikt und zur Regelung des Schwangerschaftsabbruchs vom 27. 04. 1992
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav#__bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl192s1398.pdf%27%5D__1628098632593 (2021. 11. 05.)
- Gesetz zur Änderung des Grundgesetzes vom 27. 10. 1994
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//%5B%40attr_id%3D%27bgbl194s3146.pdf%27%5D#__bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl194s3146.pdf%27%5D__162794172617 (2021. 11. 05.)
- Fünftes Gesetz zur Reform des Strafrechts (5. StrRG) vom 18. 06. 1974
https://www.bgbl.de/xaver/bgbl/start.xav?start=//%5B%40attr_id%3D%27bgbl174s1297.pdf%27%5D#__bgbl_%2F%2F%5B%40attr_id%3D%27bgbl174s1297.pdf%27%5D__1628107838833
(2021. 11. 05.)
- Reichsgesetzblatt 1933/1, 60. sz.
https://www.servat.unibe.ch/dns/RGBl_1933_I_323_G_Arbeitslosigkeit.pdf (2021. 04. 08.)
- Sechstes Gesetz zur Reform des Stgfrafrechts (6. Str.RG) vom 30. 01. 1998

- [https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGB1&start=//*\[@attr_id=%27bgb1198s0164.pdf%27\]#__bgb1__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgb1198s0164.pdf%27%5D__1627565737972](https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav?startbk=Bundesanzeiger_BGB1&start=//*[@attr_id=%27bgb1198s0164.pdf%27]#__bgb1__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgb1198s0164.pdf%27%5D__1627565737972) (2021. 11. 05.)
- StGB nach der Fassung vom 15. Mai 1871 (Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich)
<https://lexetius.com/leges/StGB/Inhalt;sessionid=node01ozqrk7qasptg1065m7s19std87900.node0?0>
(2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 20. 03. 1876
<https://lexetius.com/StGB/177,7> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 24. 11. 1969
<https://lexetius.com/StGB/177,7> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 28. 11. 1973
<https://lexetius.com/StGB/177,7> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 01. 01. 1872 <https://lexetius.com/StGB/218,11>
(2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 08. 06. 1992
<https://lexetius.com/StGB/218,11>, (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 30. 03. 1943
<https://lexetius.com/StGB/218,11> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 01. 04. 1970
<https://lexetius.com/StGB/218,6> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 19. 06. 1974
<https://lexetius.com/StGB/218,4> (2021. 11. 05.)
- Strafgesetzbuch für das Deutsche Reich vom 15. Mai 1871- Besonderer Teil - Dreizehnter Abschnitt. Straftaten gegen die sexuelle Selbstbestimmung – Fassung vom 25. 06. 1975
<https://lexetius.com/StGB/218,6> (2021. 11. 05.)
- Übereinkommen des Europarats zur Verhütung und Bekämpfung von Gewalt gegen Frauen und häuslicher Gewalt; Referenz 210, Istanbul 11.05.2011, <https://www.coe.int/de/web/conventions/full-list/-/conventions/rms/090000168008482e?module=treaty-detail&treatyenum=210> (2021. 11. 05.)
- Schwangeren- und Familienhilfegesetz vom 27. Juli 1992 (BGBI. I. S. 1398), Art. 16.
https://www.bgb1.de/xaver/bgb1/start.xav#__bgb1__%2F%2F*%5B%40attr_id%3D%27bgb1192s1398.pdf%27%5D__1628098632593 (2021. 11. 05.)